

Žydų pėdsakai Alsėdžiuose

Alsėdžiai – vienas seniausių ir gilų istorinį paveldą turintis Lietuvos miestelis. Du žymūs Signatarai - Jonas Smilgevičius ir Stanislovas Narutavičius iš Alsėdžių valsčiaus kilę. Alsėdžiai, esantys Plungės rajone, pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose paminėti 1253 m. kryžiuočių kronikose. XV a. Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas Alsėdžių žemes priskyre Medininkų (Varnių) vyskupui. Iki XIX a. vid. Alsėdžiai buvo žemaičių vyskupų centrinė valda ir vyskupijos pagrindinė rezidencija (1850 m. vyskupas M. Valančius ją perkėlė į Varnius). Alsėdžiai aplinkiniuose miestuose, miesteliuose bei kaimuose garsėjo ir tuo, jog Alsėdžiams buvo suteikta teisė du kartus per metus rengti jomarkus – šių dienų žodžiais tariant didžiulius turgus, kur parduoti bei apsipirkti susirinkdavo daugybė gretimų kaimų ir gyvenviečių gyventojų.

Jomarkas Alsėdžiuose, iš knygos Alsėdžiai

Ne tik vyskupijos rezidencija ir Signatarais Alsėdžiai garsus savo paveldu miestelis, bet ir unikalia žydų istorija. Remiantis Alsėdžiuose iki 1941 m. gyvenusio žydo V. Belkindo (dabar gyvenančio Izraelyje) sudarytu žydų sąrašu, 1838 m. Alsėdžiuose gyveno 52 žydų šeimos. 1897 m. čia gyveno 1088 gyventojų, kurių beveik trečdalis (295) buvo žydai. O jau 1941 m. (holokausto pradžioje) - gyveno 145 žydai (31 šeima). Keitėsi laikai, keitėsi Alsėdžiai, bet praeitis, paveldas, visada liks gyvi. Visada žydai buvo pasiturintys, siekė išsilavinimo. Ne paslaptis, jog žydai nuo seniausių laikų žinomi kaip verslūs, darbštūs ir apskrūs žmonės. Ne išimtis buvo ir Alsėdžiuose gyvenę žydai. Alsėdžiuose jie turėjo ne tik gerus gyvenamuosius namus, bet ir vertėsi kaip galėjo, užsiiminėjo įvairiais verslais, buvo talentingi. Verslumo gyslelę byloja tai, jog žydai Alsėdžiuose turėjo net 20 parduotuvių

(kromelių). Verta būtų išskirti žydą vaistininką Gefiną. Jo vaistinė, kuri veikė miestelio centre (Platelių g, dabar prekybos centras Aibė) žinojo ne tik Alsėdiškiai bet ir aplinkinių vietovių gyventojai dėl to, kad šis vaistus gamino visą parą. Žmonės Gefiną labai gerbė, pas jį apsilankę žmonės, retai kreipėsi į gydytoją. Tarp Alsėdžiuose gyvenusių žydų buvo ir daugelis kitų žymių asmenybių. Štai Geibų šeima - buvę žymūs smuikininkai, o žydas Zundelis Alsėdžiuose buvo įkūręs vienintelį Lietuvoje stiftų-batų (medinių vinių ir korpalių) fabriką. Šiame versle dirbo apie 30 žmonių. Zundelio stiftų fabrikas buvęs už miestelio, prie tvenkinio. Greičiausiai dėl šio fabriko, Alsėdžių didžiausias vandens telkinys vadinamas stiptinės tvenkiniu. Verslumu pasižymėjo ir broliai Faktoriai, turėję kiaulių ir avių kailių išdirbimo įmonę. Štai interviu kalbintas nuo gimimo Alsėdžiuose gyvenantis, Č.Labanauskis, gimęs 1932 m., daug ką atmena apie žydus. Č. Labanauskis gerai atsimena didelę buvusią žydo Levinzono medžiagų parduotuvę (dabar Platelių g.). „Parduotuvė buvo pilna, įvairiausių medžiagų“ – sako Č.Labanauskis. Česlovo tėvas buvo siuvėjas, daug kas pas jo tėvą siūdavo rūbus, tarp kurių dauguma buvo žydai. Česlovas taip pat gerai atsimena Belkindų buvusį prekių sandelį, Bajaus alkoholinių gėrimų parduotuvę, vadinamą išnešamąja. Alkoholis buvo labai brangus, geriamas saikingai, alkoholis buvo valstybės monopolis - prisimena Č.Labanauskis. Žydas Hamkė taip pat išlikęs Česlovo atmintyje. Hamkė turėjo mėsos parduotuvę, prekiaavo veršiena. Už tos parduotuvės, toliau nuo kelio buvo žydų pirtis ir nedidelis baseinas. - pasakoja Česlovas.

Sinagoga (žydų šoulė), nuotr.R.Jurkaitienės

Kadangi Alsėdžiuose gyveno daugiau nei 300 žydų nenuostabu, kad jų tikėjimui palaikyti pastatyti buvo ir maldos namai. Žydų Sinagoga Alsėdžiuose pastatyta 1932-1934 m. nuotraukoje. Aplink Sinagogą driekėsi Žydų namai. Kitoje gatvės pusėje gyveno Rabinas (Platelių g.).

Po karo pastatą naudojo SSRS kariuomenė. Vėliau Alsėdžių kolūkis žydų Sinagogą naudojo kaip sandėlį. 1990 m. pastatas buvo renovuotas. Šiuo metu prie Žydų šoulės (sinagogos) gyvenantis anksčiau minėtas Alsėdiškis Č.Labanauskis yra kaip enciklopedija - viską prisimenantis apie žydus. Vaikas būdamas Česlovas su žydų vaikais draugavo, ne sykį buvo užėjęs į sinagogą, matė joje vykusius žydų susirinkimus. Česlovas atsimena, kad sinagoga išpuošta ypatingai nebuvo, atsimena altorių ir Dovydo žvaigždę ant sienos. Anot alsėdiškio, vyrai meldavosi atskirai nuo moterų. Moterų kambaryje buvo langeliai, pro kuriuos matydavosi Rabinas.

Žydų Genocidas Alsėdžiuose

Alsėdžių žydai, visada gerai sugyveno su vietiniais, buvo draugiški, ištiesdavo pagalbos ranką kitiems miestelio gyventojams. Ypatingai draugiški ir, atrodo niekuo neišsiskiriantys iš kitų, buvo vaikai. Vaikai negalvojami apie bendruomenių skirtumus draugaudavo, žaidė futbolą ir kitus žaidimus. Nuo 1933 m., kai A.Hitleris pradėjo eiti kanclerio pareigas ir tapo Vokietijos vadovu, žydai jo noru ir įsakymais tapo vis labiau engiami visuomenės piliečiai. 1939 m. prasidėjus karui atsirado keli vietos gyventojai, kurie Vokiečių valdžios nurodymu pradėjo suiminėti žydus. Žydų nemėgo Alsėdžių miestelyje gyvenęs kalvis Baltiejus, Lydimų kaime gyvenęs Abraitis, policininkas Stamba. Šie vyrai bene labiausiai prisidėjo prie žydų žudymo organizavimo ir vykdymo. Jie žydus laikė suvarę į sinagogą, vyrus išvežė į Telšius. 1941 m. Kūčių dieną apie 500 metrų nuo bažnyčios buvo iškasta didelė duobė šabakštynuose. Šūviai girdėjosi apie pusvalandį, senieji alsėdiškiai prisimena, kad vaikus daužė į medį, o vienas žydas pavarde Tolke matyt buvo taip nekenčiamas, jog palaidotas gyvas. Nužudyta apie 30 moterų ir vaikų.

Žydų amžino poilsio vieta, pušelė, kurią sužeidė kulkos. Nuotr. V. Balandienės

Pušelė daug ką papasakot galėtų, ją taip pat tą dieną sužalojo, suvarpė žiaurių priešų kulkos. Pušelė nebeužaugo tokia, kaip kitos pušys nepatyrusios žiaurių karo baisumų, nemačiusios žudynių. Daug prarado ir Alsėdžiai, netekę gerų specialistų, kėlusią miestelio gerbūvį, jaunų perspektyvių žmonių.

Žydų gelbėtojai

Remiantis V. Belkindo sudarytu nužudytų žydų sąrašu, iš viso buvo nužudyta 41 Alsėdžių žydas, 25 moterys ir vaikai sušaudyti Alsėdžių pušynėlyje, o kiti išvežti į Rainius prie Telšių ir ten sušaudyti. Tačiau buvo žydų, kurie sėkmingai išvyko į saugias užsienio šalis. Tačiau keletas žydų vis dar liko Alsėdžiuose po masinių žudynių – vieni slapstėsi, kiti galbūt laukė savo eilės. Štai anksčiau minėti Alsėdžių žydai broliai Faktoriai turėję kailių išdirbimo įmonę, liko nesuimti kol baigs išdirbti ūkininkų kailius. Ūkininkai, savo ruožtu, specialiai vežė kuo daugiau kailių Faktoriams dirbti, kad šie nuolatos turėtų darbo, jų nesuimtų ir kad nebūtų nužudyti. Vėliau vis tiek Faktoriams teko slapstyti, Pranas Kareiva rado žmones, kurie Faktorius slėpė ir padėjo išgelbėti jų gyvybes.

Prie žydų gelbėjimo nemažai prisidėjo ir klebonas Taškūnas. Jis ėjo į valdžios įstaigas prašydamas, kad paleistų suimtus žydus. Bandė įtikinti, jog Alsėdžių žydai yra taikūs, ramūs žmonės, į politiką nesikiša, jų nevalia žudyti, juo labiau be teismo. Kai žydus žudė, klebonas Taškūnas verkė: „0 žvėrys, žvėrys“; „...ką padarė, už ką?“.

Prisimena Alsėdiškai, kad klebonas Taškūnas, atėjusiam Baltiejui išpažinties po žudynių, nedavė Komunijos, išvarė net iš bažnyčios.

Verkė, gailėjosi ir daug kitų Alsėdžių gyventojų. „Už ką, gal dėl turtų, turimo aukso, krautuvių? Tiek nekaltų žmonių kraujo pralieta...“ - stebėjosi ir klausinėjo vienas kito alsėdiškiai. Vis gi, mažai kas drįso žydams padėti ir priglausti juos savo namuose, bijojo patys nukentėti. Tačiau buvo ir keletas drąsuolių neabejingų savo bendruomenės nariams ir rizikavusių žydams padėti. Iš viso alsėdiškiai išgelbėjo apie 20 žydų. Klebonas Taškūnas namuose laikė žydaitę, kurią vadino Ona. Emilija ir Pranas Kareivos (Alsėdžių visuomenininkės ir mokytojos V. Balandienės tėvai) išgelbėjo 3 žydes.

Emilija Kareivienė, V. Balandienės Mama, išgelbėjusi 3 žydes, nuotr. V. Balandienės

Kunigas Juozas Paulauskas išgelbėjo 2 žydes. Stasė ir Antanas Mikalauskai, Emilija Vitkevičienė, Stanislava Straupienė, J. Kerpauskas išgelbėjo po vieną, gal ir daugiau žydų. Džiugu, kad žydų gelbėtojų kilnūs darbai nebuvo pamiršti. Žydų gelbėtojai, nors daugelis ir po mirties, buvo apdovanoti Pasaulio Teisuolio medaliu.

Iš alsėdiškės mokytojos ir visuomenininkės Elytės-Vandos Kareivaitės-Balandienės pasakojimo:

2012 m. Plungės kultūros namuose parodytas spektaklis „Mergaitės likimas“. Kas ta mergaitė? Vanda gimė 1941 m. pavasarį ūkininkų Elenos ir Prano Kareivų šeimoje. Kai Vandai buvo 2 metukai tėvas priėmė gyventi 3 žydes, jos padėjo ūkio darbuose, prižiūrėjo Vandą. Gita Belkindaitė, Sara Belkindienė ir Gina Glikmanaitė 1943 metų pavasarį slėpėsi pas Kareivas, gyvenusius Alsėdžių seniūnijos Ylių kaime. Žydės Vandą prižiūrėjo, žaidė su ja, kai staiga į kiemą arklių vežimais sulėkė NKVD. Tarp jų buvo ir minėtas žydų engėjas Baltiejus, kuris sutikęs Vandos tėvą sakydavo: „Žinau, kad slepi žydus, įkliūsi, Kareiva, įkliūsi.“ Slėptuvė kur paprastai slėpdavosi Kareivų priglaustos žydės buvo įrengta dideliame sklepe kiek toliau nuo namo. Atvažiavus būriui NKVD žydės nebespėjo nubėgti į slėptuvę, tad visos 3 žydės su 2 metų Vanda greitai įpuolė į virtuvę, įlipo į esančią gilią duobę.. Tėvas nelauktus svečius vaišina, geria naminukę, kad neišsiduotų kažko bijantis. O žydės tuo metu burną užspaudžia, kad glėbyje laikomas vaikas neverktų, ir linguoja, čiūčiuoja, kol užmigau, - pasakoja Vanda. Po kiek laiko nekviesti svečiai vis dėlto išvažiavo, ieško tėvas žydžių slėptuvėje, o ten jų ir Vandos nėra. Apie keturias valandas išbuvusi kambario duobėje žydė Sara būdama apie 40-imes metų, iš karto pražilo.

Kareivų ūkį dar slėgė įtarumo šešėlis, o žydžių gyvybėms vis dar grėsė mirtis. Pas Kareivas tarnaitė-samdinė dirbusi jauna mergina draugavo su milicininku. Ji įtarė, kad dar kažkas gyvena, nes Vandos mama, išvirusi košę, prikrautus košės dubenis kažkur nešdavo. Vieną sekmadienį išvykos į bažnyčią metu, samdimė grįžo į ūkį anksčiau ir pamatė kieme esančias žydes ir įskundė. Kiek tėvas prašė nieko nesakyti, tačiau P.Kareiva po savaitės buvo tardomas ir kankintas Telšių kalėjime pusę metų. Iš kalėjimo jam išsivaduoti padėjo vienos iš globotos žydės sūnus – Velve Belkindas. Po mirties Kareivoms kaip ir kitiems žydų gelbėtojams suteiktas pasaulio Teisuolio vardas.

Stanislava ir Antanas Mikalauskai, išgelbėję „žydę Julę, nuotr. V. Balandienės

Prieglobstį vienai žydaitei buvo suteikę ir Stanislava ir Antanas Mikalauskai, gyvenę Alsėdžių seniūnijos Dišlių kaime esančiame ūkyje. Žydaitė dabar gyvena Izraelyje su šeima. (jei dar gyva) 1948 m. Mikalauskai buvo ištremti į Sibirą. Po 10 metų grįžo. Monika Jurkaitienė (gim. 1936 m.) dabar gyvenanti Telšiuose, pasakoja:

„Stasė Mikalauskienė buvo mano teta, krikštamotė. Jie gyveno Dišlių kaime. Ūkininkavo, bet į Sibirą išvežė visai per klaidą. Turėjo vežti sąrašuose buvusią Vaškienę, o išvežė Mikalauskus. Tokie buvo laikai“. Monika taip pat pamena, kad pas jos tetą su dėde gyveno jauna mergina vardu Julė. Ji buvo pakrikštyta, labai pamaldi, tiek meldavosi, kad net keliai buvo kruvini. Be to, Julė buvo labai graži, gera, padėjo prie darbų, prižiūrėjo Stasės sūnų Antaną. Tą mergaitę pas Mikalauskus atsiuntė kunigas Taškūnas, keletą žydų žmonėms išdalinęs tokiu būdu, išgelbėjęs gyvybes. „Julė pas mano tetą išgyveno apie du metus, vėliau ji gyveno

Kaune. Kai teta Stasė grįžo iš Sibiro Julė jai siūlė gyventi Kaune, siūlė kambarį.“ – prisimena Monika. Monikos žiniomis vėliau Julė išvyko į Izraelį, tačiau ji nežino ar ši žydė yra gyva.

Paskutiniai iš Alsėdžių išvykę žydai

Taigi, didžioji dauguma žydų neišliko gyvi, tačiau kai kurie sugebėjo per plauką išlikti. Lietuvoje gyvų liko tik dešimt procentų gyvenusių žydų. Iš Alsėdžių kilęs žydas M.Belgindas dabar yra bankininkas JAV ir dirba pasaulio banko statistikos departamento vyriausiuoju bankininku. Paskutiniai iš Alsėdžių išvyko broliai Mejeris ir Sruolis Faktorai, turėję kailių išdirbimo įmonę. Geriausiai prisimenama Etal (vadinama Eta) Faktoriūtė, gimusi 1954 m. Etą gerai prisimena jos klasės draugės Galina Juškaitė-Daugintienė, Vilija Girkontaitė-Lukauskienė. Iš Etos draugių pasakojimų, Eta buvo labai draugiška, graži, gabi mergaitė. Ji dainavo mokyklos estradiniame ansamblyje.

Eta Faktoriūtė, nuotr. Vilijos Girkontaitės

Eta Faktoriūtė, 2 iš dešinės stovi. Auklėtoja Vanda Balandienė

Su šeima Eta iš Alsėdžių išvyko apie 1970 m. ,gyveno Kaune. Vėliau išvyko į Izraelį. Tuoj pat nuvykusi į Izraelį buvo paimta tarnauti į kariuomenę, pasakoja Etą pažinoję alsėdiškiai. Po kiek laiko Eta ištekėjo už Ukrainos žydo.

Robertas Maleris dirbo mechanizacijos universiteto direktoriumi Kaune. Apie 1965 m. Maleris darbo reikalais nuvykęs į Lenkiją vieno fabriko garbės lentoje atpažino žydų žudiką Baltiejų. Šis buvo pasikeitęs pavardę, turėjo 3 vaikus. Baltiejus prievarta buvo pargabentas į Alsėdžius, dalyvavo perlaidojant žydus į kitą šalia esančią vietą. Po 25 metų iš kai kurių palaikų buvo likę tik kauleliai. Baltiejui labai drebėjo dešinė ranka. Vietiniai žmonės kalbėjo: „Dievas yra, tiek nužudė daug nekaltų žydų, o dabar pats pasenęs, ligotas, laukia atpildo.“ Jam įvykdyta mirties bausmė.

Rinkdama medžiagą apie žydus, kalbindama žmones, supratau, kad įdomu žinoti savo praeitį, istoriją, bet daug detalių vis dėlto nėra paviešinta, bijomasi kalbėti, pasakoti. Paskutiniu metu girdėjau nuomonę, kad kaltinami esam mes patys - lietuviai, o dauguma jų negimę buvome, o kurie gyveno su žydais, tie sugyveno, draugavo, bet pakeisti nieko negalėjo. O gal kas, kad atsuktų gyvenimo ratą būtų gudresni, išmanesni, labiau aukotųsi, saugotų žydus, nuo kančių, mirties.

**Rūta Jurkaitienė- vyr.bibliotekininkė, Alsėdžių miestelio biblioteka, Plungės raj.
2016 m.**

Surinkta medžiaga, esanti Alsėdžių miestelio bibliotekoje

Žydų sąrašai:

1. Alsėdžių žydų, 1941 m. nužudytų vyrų Telšiuose, moterų ir vaikų, sušaudytųjų Alsėdžių pušyne sąrašas (41 žydų tautybės žmonės). Sudarė V.Belkindas, gyvenantis JAV.

2. Alsėdžių žydų šeimų, gyvenusių iki Vokiečių okupacijos 1941m. sąrašas. Atspauzdino R.Jurkaitienė, originalas V.Belkindo, (V.Balandienės archyvas)

Nuotraukos:

1. V. Balandienės nuotr.albumai. Žydų gelbėtojai.
2. Žydų kapas (nuotr.V.Balandienės)(pas pavaduotoją Zitą kopijos, bibliotekoje).
3. Etos Faktoriūtės,paskutinės su Tėvais išvykusios iš Alsėdžių nuotraukos. (Nuotr.buvusių klasės draugių V.Girkontaitės, G.Juškaitės).

Straipsniai (iškarpos iš laikraščių):

1. A. Veitienė. Senieji žydų namai Alsėdžiuose. Alsėdžių valsčius-klestintis miestelis. Žem.saulutė 2009 m.
2. K.Saja. Likimo atblokti į Alsėdžius. (Iš interneto R.Jurkaitienė)
3. Alsėdžiuose-popietė“Kultūrų atradimai“Plungės žinios 2013 m.
4. S.Vaitekūnas. Žydai Lietuvoje. (Internetinė prieiga). Apie žydus, meilė, neapykanta, žūtis.(Internetinė prieiga)
5. Pasaulio banko viršūnėje-emigrantas iš Lietuvos M.Belkindas, kilęs iš Alsėdžių (internetinė prieiga). Nuotr.iš Belkindų šeimos archyvo,pas Balandienę ir Alsėdžių mst.bibliotekoje yra kopijos)
6. Žydų Genocidas Alsėdžiuose. Iš V.Balandienės(bibliotekoje kopija)
7. K. Pereverzevos, buv.Alsėdžių vid. m-klos 11 kl.mok.rašinys: Žydų gelbėtojai Alsėdžiuose 1941m.(kopijos pas V.Balandienę, bibliotekoje.)

Pristatymai :

1. Žydų ekonominės sėkmės fenomenas Lietuvoje. (Studentių darbo kopija bibl.)
2. Apie Alsėdžius iš pirmų lūpų. Alsėdžių gimnazijos gimn.D.Tumkutės,R.Dobilo pristatymas. (kopija Alsėdžių mst.bibliotekoje).

Iš pirmų lūpų, įrašai diktofone (pas R.Jurkaitienę):

1. Česlovo Labanauskio, gim.1932 m.Alsėdžiuose,bendravusio,su žydais,prisiminimai.
2. Elenos-Vandos Balandienės, Tėvai išgelbėjo 3 žydes,prisiminimai.
3. V.Valužio prisiminimai,apie kunigą Taškūną, gelbėjusį žydus. Likusių po karo gyvų žydų pagalbą kolūkiui.
4. A. Jurkaičio prisiminimai,apie Etą Faktoriūtę,Baltiejų.(Įrašas diktofone)